

“In de zelfbeperking toont zich de meester”

Een gesprek met Dirk Geldof

Dirk Geldof had reeds een wetenschappelijke reputatie opgebouwd als medeauteur van de Jaarboeken over armoede en sociale uitsluiting. Ook al is hij in Antwerpen Agalev-schepen voor jeugd- en emancipatiebeleid, burgerlijke stand, groenvoorziening en ontwikkelingssamenwerking, toch vond hij in 1999 nog de tijd om zijn doctoraatscriptie in de sociologie in boekvorm uit te geven. De titel van het boek, waarin het ontbreken van tijd voor zinvolle bezigheden mede centraal staat, luidt: Niet meer, maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaatschappij. Over de twee kernbegrippen in de ondertitel hadden enkele leden van de redactie met Dirk Geldof een indringend gesprek.

Dé risicomaatschappij?

Eric Corijn: *Waarom karakteriseer je onze huidige toestand juist als de risicomaatschappij? Waarom gebruik je geen ander analysekader? Je volgt Ulrich Beck, maar je kan ook Anthony Giddens of Christopher Lasch nemen om onze huidige maatschappij te beschrijven.*

Je hebt het over de overgang van de industriële naar de risicomaatschappij. Maar zijn die twee noties van dezelfde orde? De industriële maatschappij wijst op de productie; de risicomaatschappij wijst op de levensverwachtingen van mensen. Vervang je niet slinks een analysekader uit de politieke economie door een uit de sociologie? Het is toch merkwaardig dat pas na een derde van uw boek er over de productie en de ongelijke verdeling van rijkdom wordt gesproken.

Mijn kritiek op de notie ‘risicomaatschappij’ is dat het de toestand in de samenleving een beetje naturaliseert – er zijn blijkbaar steeds risico’s waartegen we ons moeten verdedigen, terwijl men nu in de feiten zou kunnen vaststellen dat er vandaag veel minder risico’s zijn dan bijvoorbeeld honderd jaar geleden. Op een aantal terreinen zijn de voorspelbare gegevens over levensverwachting, gezondheidsomstandigheden, sociale voorzieningen enzovoort, in feite minder risicovol dan in het begin van de 20ste eeuw. De maatschappelijke voorzieningen zijn toch meer ontwikkeld. Het gebruik van de notie ‘risicomaatschappij’ gaat misschien wel helemaal

op voor de 19de eeuw – maar ondertussen zijn daartegen maatregelen getroffen. Het is te vrezen dat het nu plots opnieuw beschrijvend invoeren van de notie ‘risicomaatschappij’ een ideologisch karakter heeft.

Dirk Geldof: *Waarom voortbouwen op het concept ‘risicomaatschappij’ dat door Ulrich Beck ontwikkeld is, maar waarop ook Anthony Giddens heeft ingespeeld in zijn boek *Reflexive modernization*? Het biedt voor mij een denkkader dat opnieuw een zeer ruime, sociologische bril verschaft om naar de huidige samenleving te kijken. Het knoopt zo aan bij een bepaalde traditie in de sociologie die niet bezig is met steeds meer over steeds minder te weten en alsmat meer tabellen te trekken en duizend mensen te ondervragen, maar wel opnieuw probeert naar de grote verbanden te kijken en aan mensen tracht een bril aan te reiken om de bestaande maatschappelijke veranderingsprocessen te duiden. Net zoals de eerste sociologen Weber en Durkheim over de moderniseringsprocessen dat deden. Hier gaat het wel over die processen op het einde van de 20ste eeuw.*

‘Industriële maatschappij’ en ‘risicomaatschappij’ zijn niet van dezelfde orde als men de industriële maatschappij vanuit de politieke economie definieert, maar wel als men het iets ruimer bekijkt als een sociologisch concept van het tijdvak waarin

het normen- en waardenpatroon van mensen vanuit een economie mee bepaald werd, waarbinnen de industriële productie eigenlijk het dominante aspect uitmaakt. De kern van heel het concept 'risicomaatschappij' is de vaststelling dat bewust of onbewust het leven van mensen steeds meer draait rond het vermijden van alle mogelijke risico's. Dit geldt zowel voor individuen als voor belangenorganisaties, zoals vakorganisaties, die van een offensieve naar een defensieve strategie van risicovermijding zijn overgegaan. Een ander kenmerk van de risicomaatschappij is dat de bestaande instituties onder druk staan, omdat ze mee aan de basis liggen van een aantal problemen. De risicomaatschappij kadert ook in de crisis van de moderniteit. Het essentiële kenmerk is echter dat risico's steeds meer dominant worden op de maatschappelijke en politieke agenda.

Eric Corijn: *Op pagina 21 van je boek schrijf je: "In de risicomaatschappij staat die (her)verdeling van goederen en diensten steeds minder centraal, wel de verdeling van en het omgaan met risico's." Maar hoe komt dat, en voor wie gaat dat op? Men moet toch rekenschap afleggen voor het feit dat heel die stroming in de sociologie – b.v. Giddens – vandaag ook staat voor de ontwikkeling van de zogenaamde 'Derde Weg', van de liberalisering van de sociaal-democratie, en dus in feite een denkkader heeft geschapen dat van de problematiek van de middenklasse in de jaren '80 inderdaad rekenschap aflegt maar zeer slecht de structurele uitsluitingsmechanismen verklaart. Het is te vrezen dat het ontstaan van en het omgaan met de risico's het probleem is van de nieuwe middenklasse die zich in de consumptiesamenleving heeft genesteld en misschien wel de sociale basis van de Groenen vormt. Houdt het daarom niet eerder een verenging dan een verruiming van het blikveld in?*

Dirk Geldof: Eigenlijk moet je mijn boek, als je het in het geheel van mijn denken bekijkt, naast de acht jaarboeken over armoede en sociale uitsluiting leggen. Daarin hameren we, samen met Jan Vranken, reeds vanaf 1991 voortdurend op de structurele mechanismen die armoede en uitsluiting veroorzaken, op de structurele gegevens van inkomensongelijkheid, op de rol van het economisch systeem dat telkens opnieuw armoede produceert en reproduceert. Dit heb ik dan ook in mijn recent boek veel minder uitgewerkt. Ik heb mij op andere problematieken gefocust. Vanuit een terechte sociale bewogenheid kijken we in onze politieke analyse van ons economisch systeem naar wie uit de boot valt, uitgesloten is en naar de

marge, naar de onderkant van onze samenleving geduwd wordt. Daarbij verwijzen we terecht naar het bestaande economisch systeem dat heel weinig kansen geeft of de bestaande kansen heel ongelijk verdeelt. Maar we vergeten dat die groepen die het economisch gezien wel goed hebben in onze samenleving, eigenlijk in onze risicomaatschappij met heel andere problematieken geconfronteerd en meegesleurd worden, die echter wel hun oorsprong vinden in datzelfde economische proces. Het is heel belangrijk om op termijn die twee problematieken aan elkaar te koppelen. Ook in de hervorming van de sociale zekerheid zien we ze als zaken die los van elkaar staan. Maar bij het groeiende tijdstekort van tweeverdieners, de bedreiging van de kwaliteit van de leefomgeving, het op de tippen van de tenen moeten lopen om gezin en arbeid te kunnen combineren, de individualiseringsrisico's waarbij er grote druk vanuit de arbeidsmarkt is, spreekt men wel over de mensen met een behoorlijk inkomen, over de middenklasse, maar het is dezelfde druk die ook tot uitsluiting en armoede leidt. In de laatste gevallen gaat het wel over een groep die absoluut nog niet aan de kwaliteitsvragen toekomt, omdat ze nog een heel stuk met overlevingsvragen bezig zijn. We moeten wel die twee aspecten belichten – en niet zeggen: het is of-of – en de twee analyses samenbrengen. 'Risicomaatschappij' is voor mij een concept om te kijken naar die nieuwe problematieken die opduiken in de samenleving. De oude verdelingsvraagstukken zijn daarmee niet verdwenen.

Eric Corijn: *Maar dat is een belangrijk punt, want dat betekent dat de risicomaatschappij voor jou niet per se het nieuwe denkkader is om de gehele ontwikkeling van de samenleving te vatten. Het geeft wel een aantal invalshoeken om de levensproblemen van de nieuwe middenklasse te beschrijven.*

Dirk Geldof: Dat klopt. Het is een denkkader dat vooral focust op de veranderingsprocessen in de samenleving gedurende de laatste jaren en het opduiken van nieuwe problematieken. Men kijkt daarbij naar waar de postmateriële waarden vandaan komen en waarop ze betrekking hebben. Men kijkt waarom het maatschappelijk debat verschuift naar thema's die 25 jaar terug absoluut niet op de agenda stonden. Een aantal van de problematieken zoals armoede, sociale uitsluiting en de evoluties op de arbeidsmarkt, kunnen wel eraan gekoppeld worden en erin verwerkt worden, zon-

der dat men de oude analyses van de structurele gegevens binnen ons economisch productieproces daarbij achterwege laat. Men moet daarbij wel een stuk kritiek op Ulrich Beck leveren die dat op een aantal momenten te weinig doet. Als hij in een boutade zegt: 'rijkdom is hiërarchisch, smog is democratisch', dan wijst hij er wel op dat nieuwe problematieken soms anders liggen dan de traditionele breuklijnen tussen arm en rijk, maar op heel wat momenten ook niet: de nieuwe risico's zijn vaak even ongelijk verspreid als de oude risico's op armoede en uitsluiting.

Guy Quintelier: *Je karakterisering van onze huidige samenleving als de risicomatenschap lijkt me toch nog niet accuraat genoeg. Hebben risico's en conflicten niet steeds tot het menselijk bestaan behoord? Je beweert wel dat het nieuwe aan de huidige risico's is dat ze door de mensen worden veroorzaakt.*

Dirk Geldof: Ik denk dat er een kwalitatieve en kwantitatieve breuklijn is om te beweren dat we nu over andere risico's praten en dat ze dominanter op de maatschappelijke en politieke agenda staan. Het gaat niet om oude risico's of externe factoren, zoals de vulkaanuitbarsting van Pompeï, een pestepidemie waardoor je al of niet getroffen kon worden, hongersnoden door mislukte oogsten, of natuurfenomenen waarop mensen totaal geen greep hadden en die ze ondergingen als het noodlot of de wil van God. Tot die verschijnselen hebben ze zelf door hun manier van leven geen enkele bijdrage geleverd. Hun beste houding daartegen was hoe kunnen we dit overleven, hoe gaan we ermee om. We zitten nu in een maatschappij waar steeds meer van de risico's waarmee we geconfronteerd worden, louter en alleen het gevolg zijn van menselijk gedrag, louter en alleen het gevolg zijn van de technologie en de productieprocessen die we zelf ontwikkeld hebben. We leven sinds de Tweede Wereldoorlog, met zijn inzet van de kernwapens in Hiroshima en Nagasaki, in een maatschappij die de capaciteit heeft opgebouwd om tot 40 keer al het menselijk leven op aarde te vernietigen. Dat maakt een kwalitatief en kwantitatief verschil uit. We zitten nu in een samenleving waar de dolle-koeien-ziekte het gevolg is van een technologische en economische menselijke ingreep, waarbij we dode – waaronder ook zieke – beesten gingen vermalen en aan het veevoeder toevoegen. Zo ook met de asbestproblematiek ...

Eric Corijn: *Je zegt: 'we vermalen', maar ik vermaal niets. Het is een bepaalde groep mensen in de samenle-*

ving die hun winst trachten te maximaliseren. Het is niet met zijn allen dat we daarover zeggenschap hebben en daarvoor verantwoordelijk zijn.

Dirk Geldof: Het is niet met zijn allen, maar er is wel een stuk individuele verantwoordelijkheid bij betrokken. Ten eerste, op een zeker moment heeft de samenleving gezegd dat asbest een ideaal isolatieproduct is om branden te vermijden. Dat werd zo door de wetenschap geponeerd en werd jarenlang niet gecontesteerd, tot men de gevolgen begon te bekijken. Zo kan je van heel veel producten en ontwikkelingen zeggen dat ze maatschappelijk gedragen werden.

Eric Corijn: *Maar dat is een voorbeeld waarvan men kan stellen: 'ze hebben zich vergist'. Maar aan de andere kant heb je wel heel bewust gemaakte keuzes. De keuze voor de ontploffingsmotor, waarvoor toen al alternatieven bestonden, is bijvoorbeeld heel duidelijk gemaakt onder druk van de petroleumfirma's – wat dus de kapitaalsaccumulatie bevorderde en het belang van het kapitaal diende. Daar had je alternatieven en daarvan kan je niet zeggen dat we met zijn allen die keuze gemaakt hebben.*

Dirk Geldof: Ik ga akkoord met de nuancering. De keuzevrijheid is beperkt door een aantal machtsverhoudingen, door het aanwezig zijn van alternatieven, of door het systematisch blokkeren van alternatieven. Alleen denk ik dat je op een aantal momenten ook moet wijzen op de consequenties van individueel gedrag. Wanneer wij het normaal vinden dat we varkensvlees aan 150 à 200 frank per kilo kunnen kopen, dan kan dat alleen maar als men op bepaalde manieren produceert. Wanneer de meerderheid van de consumenten dat koopt en geen producten – tegen een veel hogere prijs – die op een correcte manier geproduceerd zijn, dan kiezen ze daarvoor toch, ook al is het een zeer ongelijke keuzemogelijkheid. Wanneer wij het als consumenten normaal vinden dat we in oktober aardbeien kunnen kopen tegen 30 frank voor een halve kilo, maar die daarvoor wel uit Spanje of Marokko moeten komen, dan is dat wel leuk voor de consumenten, maar de consequenties zijn wel dat er honderden vrachtwagens daarvoor onderweg zijn vanuit Spanje en Marokko naar hier, en dat er daar op een manier geproduceerd wordt die ons toelaat zo goedkoop in die periode nog aardbeien aan te schaffen.

Koen Dille: *Maar dat alles wordt ons voorgesteld als zijnde normaal. Men problematiseert dat niet meer bin-*

nen onze maatschappij; dat wordt vanzelfsprekend geacht.

Dirk Geldolf: Dat wordt stilaan toch meer en meer geproblematiseerd, naarmate er ook de nodige incidenten zijn die telkens voor een opstoot van dat debat zorgen. De dioxinecrisis was zo'n incident. De dolle-koeien-ziekte was zo'n incident. De varkenspest was zo'n incident. Acties van Gaia tegen foie gras en de manier waarop die ganzen daarvoor opgefokt en ziek gemaakt worden, is gecreëerd protest. Op zo'n moment zie je dat de ethische, ecologische of gezondheidsargumenten opnieuw iets meer winnen op het klassieke discours van de bio- en de agro-industrie. Dat vormt toch een heel duidelijke kritiek op de agro-industrie.

Eric Corijn: *Er zijn altijd mensen en groepen geweest die in verzet gegaan zijn tegen bestaande wan-toestanden – dat is nu toch niet nieuw. Er zijn steeds mensen geweest die vanuit een kritische beweging 'die normaliteit' niet aanvaarden en doorbreken. Dat is een gegeven, zeker in de laatste tweehonderd jaar, indien niet voor de gehele mensengeschiedenis. Maar je suggereert met je analytisch kader dat we echt in een vraag-economie zouden leven, en dat wat de consumenten normaal vinden de grondoorzaak is van onevenwichtige productie. Mijns inziens moet de analyse juist zijn dat we in een aanbodseconomie leven, en dat vanuit de aanbodszijde wordt onderzocht wat met winst verkoopbaar is. De consument kan zich daaraan onderwerpen of staat daartegenover kritisch. Op dat vlak heeft elk individu een verantwoordelijkheid voor zijn leven. Ik wil niet systeem-deterministisch zijn en de actoren totaal vrijpleiten van elke verantwoordelijkheid. Maar de structurele analyse ligt toch wel anders.*

Dirk Geldolf: Ik heb het er een beetje moeilijk mee echt te zeggen: 'Maak een keuze tussen een vraaganalyse en een aanbodsanalyse'. In het boek zeg ik ook nergens expliciet dat heel onze economie nu vraaggestuurd zou zijn en dat men gewoon produceert wat de consumenten vragen. Dat geloof ik ook niet. Maar aan de andere kant geloof ik ook niet in het bijna deterministische verhaal van 'breng het na een goed marketing-onderzoek op de markt en iedereen zal het wel slikken, als men het maar genoeg pusht en de valse behoeften voldoende aanwakkert en creëert'. In mijn boek focus ik eigenlijk op de twee aspecten. Daarbij is het evident dat een groot deel van onze consumptie opgedrongen en genormali-

seerd wordt. En eens genormaliseerd gaat er een enorme sociale druk uit van 'je hebt toch ook dat en je bent toch mee en je bent toch in, en dat moet je hebben'. Maar tegelijkertijd en in toenemende mate groeit er een ontevredenheid over die materiële verworvenheden. Dat is één van de paradoxen waaruit ik vertrek: het feit dat we het nog nooit materieel zo goed gehad hebben, maar dat voor veel mensen de tijd ontbreekt om daarvan te genieten. Dit blijkt steeds meer uit onderzoek naar waardenbeleving of naar tegenbeweging: mensen beginnen zich daarover vragen te stellen. Vanuit een enorm niveau van materiële rijkdom duiken andere behoeften op. Een van de ideologen van de Britse Labourpartij uit de jaren '50, Tony Crosland, schreef toen: 'Je moet eens kijken wat een rijkdom de gewone arbeider nu heeft verworven, maar we hebben niet de cultuur om daarmee te leren omgaan'. Transponeer die uitspraak uit 1956 naar vandaag en voeg daarbij wat er aan duurzame consumptiegoederen en diensten ondertussen is bijgekomen – b.v. chartervluchten en buitenlandse vakanties op grote schaal – en stel dan opnieuw dezelfde vraag: hebben we wel de cultuur om van die rijkdom te genieten. Het antwoord is nee. We zitten gevangen in de ratrace die ons wordt opgedrongen, maar die ook door heel veel mensen eigen is gemaakt, en genormaliseerd is. Julian Schor zegt daarover dat we misschien naar een soort tijds-keynesianisme gaan, want het zijn juist heel nieuwe dingen die schaars worden. Daar duiken de postmateriële waarden op, waarbij mensen – een toplaag in de samenleving – vanuit een materiële overvloed een keuzevrijheid hebben of proberen te verwerven, om te stellen dat ze andere dingen – b.v. tijd of gezin – belangrijker vinden dan nog een extra 20.000 frank in de maand meer te verdienen. Daar groeit een stuk tegenbeweging die historisch gezien redelijk uniek is – niet ingegeven vanuit grote ethische concepten of vanuit een religieuze visie op soberheid, maar vanuit een pragmatisch, dag in dag uit gevoelen dat men uit de ratrace wil stappen.

Eric Corijn: *Ook de intellectuelen ervaren nu een enorme werkdruk in hun beroep, waardoor zij die normaal altijd de problemen van de samenleving hebben verwoord, nu plots een aantal problemen tegenkomen die de arbeidersklasse in de jaren '30 al ondervond, maar die ze nu voor zichzelf verwoorden.*

Dirk Geldof: Voor mij is nog altijd één van de kwaliteiten van het concept 'risicomaatschappij' dat het een brug kan vormen tussen wereldwijde gebeurtenissen – ecologisch of economisch, b.v. globalisering – en wat mensen in hun eigen leefwereld aanvoelen – b.v. problemen met echtscheiding, vereenzaming of keuzevrijheid. Het kunnen aantonen dat ook op individualiseringsvlak heel wat druk vanuit het economisch leven komt, en tegen mensen kunnen zeggen 'wat je zelf in je eigen leven meemaakt, heeft een maatschappelijke context', is door de vertaling naar een breed publiek toe een enorme kwaliteit van dat concept. Dat is een eerste stap om te kunnen beweren, dat het met machtsverhoudingen en met de organisatie van het politiek en economisch systeem te maken heeft. Dat is heel cruciaal om opnieuw een draagvlak voor dit soort ideeën te verwerven. Daarin zit gedeeltelijk de kracht van het concept 'risicomaatschappij'.

Guy Quintelier: *Maar dat komt neer op de stelling dat 'het persoonlijke politiek is'. Dat is een algemene stelling die door de feministen naar voren is gebracht, maar toch voor elke maatschappij geldt. Kan jij dan nog spreken over 'de risicomaatschappij' als een kwalitatieve breuk met het verleden? Je verwijst daarbij wel naar het nucleaire en het biochemische wapenpotentieel om je stelling te staven dat de breuklijn nu ligt in het feit dat de mensen nu zelf ecologische rampen veroorzaken. Maar in de hele wereldgeschiedenis zie je serieuze ecologische, door de feministen naar voren is gebracht, maar toch voor elke maatschappij geldt. Kan jij dan nog spreken over 'de risicomaatschappij' als een kwalitatieve breuk met het verleden? Je verwijst daarbij wel naar het nucleaire en het biochemische wapenpotentieel om je stelling te staven dat de breuklijn nu ligt in het feit dat de mensen nu zelf ecologische rampen veroorzaken. Maar in de hele wereldgeschiedenis zie je serieuze ecologische, door de mens veroorzaakte rampen. Babylon is bijvoorbeeld ten onder gegaan doordat men zeewater gebruikte voor het irrigeren van de akkers, met verzilting van de vruchtbare grond tot gevolg. Rudolf Bahro wijst er toch op dat de ondergang van het Romeinse rijk mede te verklaren is uit de grootschalige ontbossing – de Romeinen stookten hun natuurlijke energiebronnen op in hun thermen. Dat zijn toch ook door mensen veroorzaakte ingrepen en geen natuurrampen die als noodlot werden ervaren. Is de karakterisering van onze maatschappij als dé risicomaatschappij wel specifiek genoeg?*

Dirk Geldof: Ik kom op glad ijs, want ik ben geen historicus. Maar naast dit ene argument voor de kwalitatieve en kwantitatieve verschillen in de risico's die men loopt – ze hebben bijvoorbeeld veel globalere gevolgen die de grenzen van ruimte en tijd ver overstijgen: Tsjernobyl was een ramp waarvan nog niet alle slachtoffers geboren zijn –, is er een tweede aspect waarvan ik denk dat het cruciaal is bij een risicomaatschappij. We zijn ook veel gevoeliger voor risico's. Naast de louter objectieve, empirische vergelijking van die risico's, waarvan ik beweer dat er een aantal verschil-

len zijn, leeft het ook veel meer in het bewustzijn van mensen. Mensen denken in termen van risico's en risicovermijding. De sociale strijd draait steeds meer over de verdeling van die risico's. Mensen gaan zich organiseren in straatcomités, in buurtgroepen. Vandaar het succes van Greenpeace. De hele vredesbeweging, de hele milieubeweging vallen onder dat concept. Deze verschuiving van de sociale strijd maakt dat de visibiliteit van de risico's en het gevoerde maatschappelijk debat daarrond veel sterker is. Men probeert effectief naar de maatschappelijke oorzaken van de risico's te graven.

Guy Quintelier: *Maar het fenomeen van het meer bewustworden van en gevoeliger zijn voor de risico's geldt toch voor elke maatschappij die een overgangperiode meemaakt. Als de cultureel-traditionele regelingen van de voorgegeven risico's wegvallen of geen impact meer hebben, wordt men daarvoor natuurlijk gevoeliger. De gewoonteregelingen, de bestaande instituties zijn, zoals je zelf in je boek stelt, niet meer in staat om de risico's op te heffen. Die sterkere gevoeligheid bestond ook vroeger. Is zo'n grotere gevoeligheid niet typerend voor de mensen binnen een maatschappij in een overgangperiode, een maatschappij in crisis? Onder de Babyloniërs en de Romeinen waren er toch ook mensen die gevoeliger werden voor de bestaande bedreigingen.*

André Mommen: *Men ging op zoek naar slaven, als men zelf niet meer wou werken. Men vermeed daardoor zelf het risico dat verbonden was aan lichamelijke arbeid. Iedere risicomaatschappij heeft in zich de tendens om risico's te vermijden. We gaan ons daartegen verzekeren. De verzekering is ook een kapitalistisch begrip. Verzekering kan men vervangen door solidariteit – wat een antikapitalistisch concept is. Daarnaast heeft men ook nog altijd de 'free raiders'. Iedere regeling wordt weer ondergraven door tegenbewegingen. Het neo-liberalisme is zo'n tegenbeweging van 'free raiders' tegen de keynestaanse welvaartsstaat. De noties 'risico' en 'risicomaatschappij' zijn dus minder eenduidig. Er bestaan mensen die de solidariteit willen verbreken. Er zijn mensen die daar niet in mee willen stappen, en die middelen mobiliseren om het risico op een andere manier te bestrijden dan met het ethische principe van een 'ont-haasting'.*

Koen Dille: *Met het begrip 'risicomaatschappij' focus je op de effecten, de gevolgen, terwijl wij meer op zoek zouden willen gaan naar de eigenlijke oorzaak van de risico's. Dit laatste blijft in je boek buiten het beeld. Je betreft weinig de structurele aspecten: de sociale ongelijkheid, ongelijke machtsverdeling en de uitbuitingsmechanismen komen weinig aan bod. Daardoor wordt niet*

aangeduid dat de risico's gevolgen zijn van maatschappelijke structuren, die met zelfbeperking niet aan te pakken zijn.

Eric Corijn: *De notie 'risicomaatschappij' doet wel een uitspraak over de afwezigheid van de collectieve actoren. Op p. 97 van je boek schrijf je: "Waar in de industriële maatschappij collectieve identiteiten doorslaggevend waren, krijgen we in de risico-maatschappij een door individualisering versplinterd beeld. De klassieke actoren die de loop van de geschiedenis moesten bepalen of nog bepalen, ontbreken bij de overgang naar een reflexieve moderniteit. Giddens (...) verwerpt de idee dat er in een samenleving bepaalde actoren zijn die de historische ontwikkeling moeten waarmaken." De structurele verklaring gaf vroeger ook een aanduiding van het maatschappelijk draagvlak van de tegenbeweging, terwijl vandaag, zelfs bij een structurele verklaring, het veel minder duidelijk is dat de slachtoffers van de maatschappelijke ontwikkeling ook automatisch de actoren zijn van de historische bevrijding. De zoektocht die een aantal auteurs, waaronder Dirk, ondernemen om de problemen te beschrijven, geven misschien wel een onvoldoende antwoord op die vraag, maar de vraag blijft toch gesteld.*

Dirk Geldof: Het cruciale van mijn vaststellingen is dat voor de grote structurele analyses en de maatschappelijke actie om iets aan de machtsverhoudingen te veranderen, er zo goed als geen maatschappelijk draagvlak is. Eén van de redenen daarvoor is, dat de diversiteit in leefvormen van de mensen enorm is toegenomen. De samenleving is meer gefragmenteerd. De uitgangspositie van de mensen qua scholing, arbeids- en woonsituatie, en zeker ook qua culturele achtergrond, is een zeer brede waaijer geworden ten gevolge van de daarmee samenhangende individualiseringsprocessen. Als dan de vraag is, hoe krijg je opnieuw een draagvlak voor maatschappelijke verandering, dan volg ik Giddens die stelt: de historische actoren gaan dat niet meer waar maken; daarop moet je niet rekenen of hopen. Dat wil niet zeggen dat de arbeidersbeweging geen rol meer te spelen heeft. Dat is een belangrijke sociale beweging. Maar noch de radicaliteit van de vroegere doelstelling, noch de vroegere mobilisatiekracht is nog aanwezig. Een belangrijk nieuwe mogelijkheid in het zoeken naar maatschappelijke verandering ligt in zeer individuele en soms sporadische acties, keuzes of consumentengedrag. Naarmate men naar een consumentensamenle-

ving evolueert – of we dat nu graag hebben of niet –, bieden zich ook hier actiewapens aan om op een bepaald moment bij te sturen tegen een aanbodgerichte economie in. Denken we maar aan de vroegere boycotacties tegen Zuid-Afrika of Shell. Ook de vleesconsumptie is recentelijk terug gelopen. Dat zijn hefboomen die stilaan meer en meer gebruikt worden en waarvan men ook meer gebruikt moet maken, indien men opnieuw de maatschappelijke verandering wil bewerken. De cruciale vraag daarbij is, met welk soort verhaal biedt men mensen opnieuw een denkkader aan, om, vertrekkend van hun eigen problemen die ze ervaren in hun eigen leven, de structurele oorzaken te onderkennen.

De strategie

Eric Corijn: *Je verwijst in je boek ook naar Dirk Diels en je stelt een zekere verwantschap in de problematiek. Maar op dit punt ontwikkelt Dirk Diels heel het vraagstuk van het nieuwe burgerschap en jij een pleidooi voor individuele of groepsascese. Verder geef je geen enkele aanwijzing hoe sociale actie opnieuw vorm kan krijgen, noch reflexief noch politiek vertaald. Dirk Diels geeft wel een aantal ideeën – waarover men wel nog kan discussiëren – over hoe we op een hernieuwde manier politieke actie kunnen voeren, terwijl jij de indruk geeft dat wanneer iedereen individueel zijn steentje bijdraagt, we ook wel een heel eind verder komen.*

Dirk Geldof: Daarmee ben ik het fundamenteel oneens. Mijn boek houdt zeker geen moralistisch pleidooi voor individuele of groepsascese. Het komt erop aan opnieuw een kritiek te formuleren over ons omgaan met behoeften. Zo'n kritiek is al dikwijls geformuleerd, maar steeds onder de mat geveegd. Men moet vragen stellen bij het fundamenteel uitgangspunt dat eenieder vandaag kritiekloos aanvaardt, namelijk dat we per definitie wezens zijn met oneindige behoeften maar slechts beschikken over schaarse middelen om die te bevredigen. Dit soort economisch denken leidt ertoe dat de hele naoorlogse generatie heeft gedacht: 'hoe meer, hoe beter'. We zitten daarmee in het groeidenken waarbij de economische en maatschappelijke ontwikkeling door middel van groeiparameters wordt beoordeeld: het B.N.P., de competitiviteitspositie, ... Nu zijn we in de risico-maatschappij op het punt gekomen, waarbij voor steeds meer mensen duidelijk wordt, dat dat niet meer klopt. De effecten van nog verdere haven-

uitbreiding, meer wegen- en spoorinfrastructuur, nog meer bedrijfsterrinen, nog meer mest ten gevolge van toenemende varkensproductie, worden zo pervers dat de economische baten niet meer opwegen tegen de maatschappelijke schade. In het eigen individueel leven weegt het nog meer middelen vergaren, nog harder en flexibeler werken, nog meer presteren, nog meer bijscholen om bij te blijven in de ratrace, weer eens van job veranderen, ... eigenlijk niet meer op tegen de schade die dit op sociaal, individueel en relationeel vlak veroorzaakt. Deze analyse kan je niet definiëren als een pleidooi voor individuele of groepsascese. De manier waarop we met onze behoeften omgaan als individu en hoe ze vanuit de samenleving en economie gedefinieerd worden, wordt nu contra-productief. Een aantal groepen worden nu voor deze gevolgen gevoelig. Een aantal andere mensen, dat bijvoorbeeld in een klein huisje naast de autosnelweg woont maar zich niets anders kan permitteren, maakt dat ook mee, maar heeft nog grotere zorgen en kan het niet op de maatschappelijke agenda plaatsen.

Eric Corijn: *Hou je dan een pleidooi voor een planeconomie als alternatief voor de markteconomie?*

Dirk Geldof: Neen! Het is niet waar dat ik mijn pleidooi onvoldoende politiseer. Ik vertrek van de vraag: waar vind ik een politiek en maatschappelijk draagvlak om de problemen aan te pakken. Als je dat bijvoorbeeld concretiseert in de arbeidstijd, dan wordt de idee uit de jaren '70 en '80 'collectieve arbeidsduurvermindering voor iedereen en in alle sectoren gelijk en lineair opgelegd' – de 30-urenweek of de vierdagenweek –, steeds minder verkondigd door de grote vakbewegingen. Maar ook al zou je het nog twintig of dertig jaren blijven bepleiten, toch ga je daarvoor geen maatschappelijk draagvlak verwerven. Tegelijkertijd zie je dat er een groeiende maatschappelijke groep is die wel die keuze wil maken maar dit niet op het vlak van de arbeidsstatuten kan doordrukken. De politieke keuze is dan: begin een politieke strijd om mensen de keuzevrijheid terug te geven, waardoor de diversiteit veel duidelijker wordt. Voorlopig is misschien de 38-uren-week de norm, maar steeds meer mensen gaan vier vijfde of deeltijds werken. Zoals het in de geschiedenis met alle arbeidsduurverminderingen is gelopen, wordt de norm ook als vanzelf aangepast als de meeste mensen eigenlijk niet meer 38 uren per week werken. Het politieke pleidooi is dan ook: creëer een draagvlak zodat de mensen die vandaag gedeeltelijk uit de ratrace willen stappen, die

keuze kunnen waarmaken. Naarmate heel wat mensen dit zullen doen, wordt dit in plaats van een marginaal verschijnsel maatschappelijk normaal. Zo is het bijvoorbeeld ook bij loopbaanonderbreking. Deze keuzemogelijkheid voor mensen moet actief politiek ondersteund worden. Deze politieke vertaling kan men doortrekken naar ecologische landbouw, de keuze voor gezonde voeding, naar tijdsgebruik en andere items.

Eric Corijn: *Maar jij kan hier niet deeltijds schepen zijn! De keuze voor de individuele 'down-shifting' heeft als prijs dat je invloed in de werksfeer, zeker als het interessant werk is, lager is. Men kan geen autosnelweg reguleren, als men ook geen maximumsnelheid invoert. Men zou kunnen stellen: we schaffen de maximumsnelheid af, en zij die traag willen rijden, moeten dan maar rechts rijden. Dat is een beetje je pleidooi: als je traag wil rijden, rij dan rechts, maar de rest rijdt wel heel wat sneller. Hier zit een echte contradictie. Het is bovendien oneerlijk. Hoe combineer je: ik wil ten volle maatschappelijk meespelen, maar ik wil ook tijd besteden aan zorg, ik wil ook vrije tijd. Er moet dus een regeling zijn, dat er bijvoorbeeld geen beslissende vergaderingen buiten de kribbetijd worden georganiseerd. De individuele 'down-shifting' is dan ook niet meer dan een individuele oplossing. De acht uren werkdag, die nu al een eeuw genormaliseerd is, wordt nu bijna als een natuurgegeven aangevoeld – alsof het in de menselijke natuur ligt dat we acht uren per dag moeten werken. Het wordt tijd om die ook eens in vraag te stellen en er een algemeen maatschappelijke discussie over te hebben, vooral omdat de technologie ons nu in staat stelt om op veel kortere tijd minstens evenveel te doen als vroeger in acht uur. Ik volg je dus wel, maar opnieuw leg je het accent op 'geef de kans aan de individuen die eruit willen stappen', maar ondertussen kunnen zij die de protestantse werkeethiek en de kapitalistische uitbuitingslogica willen voortzetten, verder werken.*

Dirk Geldof: Ik volg je redenering, als je je beeldspraak op één punt doortrekt: als je de maximumsnelheid op de snelweg wil verlagen en je hebt geen draagvlak, geen meerderheid daarvoor, dan kan het ook helpen dat er voldoende tragere voertuigen rijden, zeker wanneer ze niet allemaal op het rechterbaanvak blijven. Maar dat is meer een strategische keuze dan een verschil van mening, waarover we naartoe willen. De vraag is hoe je je doelstellingen realiseert in een samenleving die steeds meer geïndividualiseerd is.

Zelfbeperking en autonomie

André Mommen: Een cruciaal element in de hele redenering is eigenlijk toch wel: voor alles wat in onze maatschappij met arbeid geproduceerd wordt, moet betaald worden. Door kapitalistische mechanismen, en ook door mechanismen die door de arbeidersbeweging in gang werden gezet, moet nu ook voor het scheppen van collectieve voorzieningen betaald worden. De sfeer van de reproductieve arbeid werd steeds meer in de sfeer van de loonarbeid getrokken. Men kan uiteraard zeggen dat deze diensten allemaal gratis zullen worden aangeboden. Uit de productieve arbeidssfeer moeten er dan middelen over zijn om mensen in de reproductieve sector te laten werken. Dat is dus een alternatief ideaal, maar het ideaal van de kapitalisten is: met alles moet geld verdiend kunnen worden. Dat is een logica waarvoor ook de arbeidersbeweging applaudiseerde, want: hoe meer loonarbeid, hoe meer leden van de vakbeweging. Welke rol kan de zelfbeperking daartegen spelen?

Dirk Geldof: Al onze handelingen worden gemonetariseerd. Eigen aan een kapitalistische logica is dat steeds meer domeinen binnen de markt worden getrokken, of omgekeerd, dat de markt steeds meer levensdomeinen gaat koloniseren en aan die economische logica gaat onderwerpen. De vraag is dan ook, hoe je daar een aantal domeinen gaat buitenhouden of de marktlogica daar zeer gaat beperken. Of, om het in de termen van Gorz te zeggen, laat niet alle arbeid heteronoom worden, hou nog genoeg autonome activiteiten. Beperk de invloed van de markt. In die zin versta ik ook onder zelfbeperking dat we moeten afstappen van de illusie dat alles te koop is, en dat wat nog niet te koop is, wel binnen vijf jaar ook via de markt te krijgen is. Het is dus een beetje een protest tegen de economische logica rond behoeften en rond vermarkting, die steeds als vanzelfsprekender als een pletwals over alle domeinen holt, niet het minst over de hele vrijetijdssector, die alleen maar consumptief lijkt te kunnen worden ingevuld, met inclusief de vrijetijdsstress, want we moeten in onze vrije tijd nog alles gaan waarmaken.

De rol van de overheid

Koen Dille: Maar dan ga je toch op een bepaald moment het probleem van de rol van de overheid moeten oplossen. In je boek komt dat heel weinig ter sprake. Hoe je het ook draait of keert, de overheid reguleert een aantal zaken. Daarvoor is dus een norm nodig, die

door politieke besluitvorming tot stand moet komen, en waardoor je dus moet partij kiezen ten opzichte van de vraag: hoe ver ga je met je markt? Enkel klagen over hoe alles in de greep komt van de markt is niet voldoende. Je moet op een bepaald moment pleiten voor een overheid die een regulerende rol gaat spelen en die daarvoor de middelen moet hebben. Daarbij rijst natuurlijk het probleem van de mondialisering waarbij de overheid steeds minder en minder macht heeft. Daar wordt wel geregulariseerd door een aantal internationale of supranationale organisaties, die de fictie van de vrije markt blijven voorhouden.

Dirk Geldof: In mijn boek pleit ik voor een regularisering door een overheid. De vraag is alleen op welke manier. Ga je vandaag zeggen dat om ecologische redenen de vleesconsumptie in ons land gehalveerd moet worden, dan heb je daarvoor geen voldoende groot draagvlak. Hetzelfde kan je zeggen over een aantal zwaar industrieel geteelde groenten, ... Hoe komt men daarin tot een verschuiving? In sommige extreme gevallen door bepaalde zaken te verbieden. Maar rond andere zaken moet je reguleren via de markt. Verlaag je BTW op biologisch geteelde groenten, fruit en vlees dusdanig. Voer ecotaksen in op verpakkingen die je als afval niet serieus kan verwerken of recycleren. Het prijsverschil wordt dan zodanig groot dat mensen goed gek moeten zijn om ecologisch onverantwoorde producten te kopen. Op die manier doe je je draagvlak verschuiven.

Koen Dille: Maar dan heb je een overheid nodig die dat kan, ook op nationaal en supranationaal vlak.

Eric Corijn: Opnieuw hou je een goed pleidooi voor de nieuwe middenklasse. Mijn leermeester, Ernest Mandel, stelde steeds dat men moest opletten voor de pleidooien tegen de gestegen arbeidsproductiviteit in de landbouwsector. Je voorstellen houden opnieuw een nivellering in van de arbeidsproductiviteit en de industriële mechanismen in de landbouw. Men moet een antwoord geven op de voedingsnoodzaak van de hele wereld. Bij jou gaat het over de consumerende nieuwe middenklasse in de industriële landen: zij zou een beetje aan zelfbeperking moeten doen. Maar jij beweert dat je analyse vanuit het concept 'risicomaatschappij' toelaat om het wereldsysteem en de individuele gedragingen met elkaar te combineren. Maar het gaat op wereldvlak over een uiterst kleine fractie mensen met een hoge levensstandaard.

Dirk Geldof: Ik ga niet akkoord. Wat de consumptie hier betreft, geldt nu voor de biologische voedingssector dat ook de dure supermarkten een behoorlijk aantal producten aanbieden, die wel nog altijd kleiner en duurder zijn dan de traditionele producten. Daarbij moet men wel twee vragen stellen. Is het voor een samenleving normaal dat gezondere en ecologisch geteelde voeding aan de consumenten meer kost? Het antwoord is natuurlijk: neen. Ten tweede: is het verantwoord dat alleen de middenklasse gezond eet, en dat de lagere klasse zijn maag mag vullen met hormonen- en andere onverantwoorde zaken? Het antwoord is eveneens: neen. Het is niet de bedoeling om de prijzen voor deze lagere klassen naar omhoog te krijgen, maar wel om de keuzevrijheid opnieuw reëel te maken.

Eric Corijn: *Tegelijkertijd moet je ook de nog steeds bestaande radicale inkomensverschillen door overheidsingrepen wegnemen.*

Dirk Geldof: Daarvoor verwijst ik naar de *Jaarboeken over armoede en sociale uitsluiting*, waar wij alle pleidooien daarvoor ook houden.

Alternatieven binnen de sociale zekerheid

Eric Corijn: *Bij de lectuur van je boek werd ik op het einde een beetje zenuwachtig, omdat ik bijna een legitimering las van de loonstop, terwijl er niets in staat over een vermogenskadaster en schandalige inkomsten uit beleggingen. De dualisering van de samenleving is ook geen natuurproduct. Men heeft vijftien jaar openbare gelden gebruikt om de Maastrichtnorm te halen en om ongeveer 20% onmiddellijk weer af te geven aan privé-beleggers. Men heeft aldus een aantal hervorderingsmechanismen afgebouwd. De levensstandaard van de mensen is opnieuw achteruit gegaan, omdat men ervoor gekozen heeft om de levensstandaard van de opperste tweederde, en zeker van de bovenste 15% van de bevolking, te laten stijgen. Dat is een politieke keuze geweest. Het lijkt dan ook niet terzake om nu te discussiëren over dat we nu ongezond consumeren en we een aantal ecologische nadelen voelen.*

Dirk Geldof: Die zaken moet men van elkaar onderscheiden. Als je het louter over de sociale zekerheid wil hebben, dan zijn er twee grote noodzakelijke hervormingen. In het *Jaarboek over armoede en sociale uitsluiting* beklemtonen we dat de sociale zekerheid is opgezet toen bijna alle inkomsten in de samenleving inkomsten uit arbeid waren. Ondertussen zijn de inkomsten uit vermogen zeer sterk toegenomen en is de inko-

mensverdeling aanzienlijk ongelijker geworden. Daarom is er een beleid nodig waarbij je ook inkomens uit vermogen aanspreekt zowel naar financiering van je belastingsmiddelen, maar zeker ook naar financiering van je sociale zekerheid. Er is een beleid nodig dat de inkomensongelijkheid opnieuw doet afnemen. De financieringsbasis van de sociale zekerheid moet ook aangepast worden door bepaalde milieuheffingen te gebruiken. De tweede hervorming is dat je het productengamma van de sociale zekerheid moet aanpassen. Dat wordt wel bepleit in mijn boek. Met de sociale zekerheid zijn we omgegaan zoals een doorsnee-Vlaming zijn huis verbouwt. Hij koopt een huis, en bouwt daaraan nog een keuken, en aan die keuken een veranda, en daaraan een tuinhok, en verder een hondenhok, een gereedschapshok, een speelhok voor de kinderen, en heel de tuin staat vol. Met de sociale zekerheid hebben we juist hetzelfde gedaan. Het principe van de sociale zekerheid is dat men werkt en bijdragen betaalt. Wanneer men niet meer kan werken omdat men te oud, te ziek, gehandicapt of werkloos is, krijgt men een uitkering. Daar zijn we allerlei systemen gaan aanbouwen, waarbij we bijvoorbeeld mensen, tegen de logica van de sociale zekerheid in, op beroepsactieve leeftijd gaan betalen om niet meer te werken: brugpensioen, loopbaanonderbreking, betaald educatief verlof, uitbreiding van zwangerschaps- en borstvoedingsverlof, binnenkort ouderschapsverlof voor mannen, compensatie voor deeltijds werkenden. Kortom het ene hok na het andere werd neergeplant in de tuin van de sociale zekerheid, waarop sommige groepen wel en andere geen recht hebben. De financiële geldstroom die via al die bijgebouwtjes gaat, neemt altijd maar toe. De tweede hervorming van de sociale zekerheid is dan ook de harmonisering daarvan: maak daar een volwaardige pijler van in de sociale zekerheid die het recht op een 'sabbatical' aan iedereen op de arbeidsmarkt toekent, waarvoor je mensen een bijdrage laat betalen, en waardoor je ook de middenklasse blijft verankeren binnen het sociale-zekerheidsstelsel – wat strategisch enorm belangrijk is, daar zij geneigd is zich privé te verzekeren en zich niet meer solidair wenst op te stellen tegenover de lagere klassen. Mensen zijn niet solidair uit puur altruïsme, maar omdat ze er zelf ook belang bij hebben. Die tweede poot van de sociale zekerheid zo te hervormen dat de solidariteit blijft en versterkt wordt doordat groepen die er vandaag minder belang bij hebben, er meer belang bij krijgen, heeft te maken met de levenskwaliteit, tijdsaspecten en individuele keuzes van

loopbaanplanning. Dat zijn qua sociale zekerheid voor mij de twee grote hervormingen.

Eric Corijn: *Maar dat zijn herstructureringen binnen de klasse van de loontrekkers, ook al behoren ze tot de middenklasse. Maar wat moet er gebeuren met de vermogens, met de inkomens uit beleggingen? Al dan niet een vermogenskadaster, een vermogensbelasting? Daarmee wordt niet gewerkt binnen het huidige beleid, daaraan wordt niet gedacht.*

Dirk Geldof: Dat is ook de reden waarom mijn boek en de *Jaarboeken Armoede* geschreven werden: het opnieuw op de beleidsagenda zetten. Je kan de tweede voorgestelde hervorming ook maar doordrijven, als je de vermogens aanspreekt om het mee te financieren, en als je heel het systeem niet langer op de schouders van maar 65% van het nationaal inkomen laat berusten. Daarover zijn we het eens, ook al schrijf ik het niet in mijn boek.

Koen Dille: *Op het einde van je boek bepleit je ook een arbeidsloos inkomen. Ondersteun je zo geen ander soort dualisering? Namelijk enerzijds mensen die kiezen voor werk en een beroeps carrière, en anderzijds mensen die kiezen voor een arbeidsloos inkomen. Daardoor krijg je mensen die een soort onderklasse vormen, maar wel tevreden zijn met het inkomen dat hun wordt toegeschoven. Dit geldt dan voor die mensen die niet meer meekunnen in een systeem dat een zeer grote druk op de mensen legt. Voor hen wordt dan een soort opvang gecreëerd: indien je niet meer meekunt, blijf dan liever thuis.*

Dirk Geldof: Wat me opvalt, is dat je er automatisch vanuit gaat, dat het juist diegenen zijn die niet meekunnen, die voor een arbeidsloos inkomen kiezen. De norm voor een geslaagd leven is blijkbaar nog steeds een arbeidsinkomen. Maar dikwijls gaat het om mensen die juist daarvoor bewust kiezen. Tegenwoordig is het zo dat men ofwel kiest voor een carrière gedurende de hele tijd tegen topsnelheid op het linkse baanvak, of men wordt naar de pechstrook gedraineerd met al of niet een arbeidsloos inkomen. We moeten echter naar een samenleving gaan, waarbij we veel gemakkelijker kunnen zeggen: goed, ik neem dat tijdelijk contract op, ik doe dat project.

Onthaasten

Eric Corijn: *Maar is dat wel een democratische oplossing? Dat betekent toch dat de instellingen continu tegen het helse tempo blijven werken, waar af en toe mensen in- en uitstappen die toch het radenwerk in gang houden. De instellingen blijven dus op het helse tempo doorgaan. Zou het niet beter zijn dat we met zijn allen 'onthaasten'? Zouden we niet beter de overdreven snelheid effectief aan robots overlaten en de menselijke ritmes verlagen? Anders krijgt men dus: als men uit onze economie stapt, stapt men er ook definitief uit. De politieke, productie- en zorgbeslissingen worden nog steeds genomen door professionelen. Er is geen ruimte voor vrijwilligers die au sérieux genomen worden. Die logica wordt juist door je voorstel versterkt. De grote vraag is immers: hoe kan iedereen gedurende zijn hele leven blijven meespelen in de samenleving die niet alleen utilitaristisch is.*

Dirk Geldof: Je hebt gelijk als je stelt dat je voor de hele samenleving het tempo opnieuw naar menselijke en sociale normen aanvaardbaar moet maken. Maar je hebt ongelijk als je ervan uitgaat dat iemand in zijn hele leven constant hetzelfde tempo aanhoudt. Er zijn periodes dat mensen kiezen om een stuk harder te werken, of dat ze kiezen om het een stuk rustiger aan te doen. De overheid hoeft zich niet te bemoeien met de redenen waarom mensen dit laatste kiezen. Er bestaan dus twee sporen die je terzelfder tijd moet bewandelen: streven naar collectieve onthaasting, maar laat ieder dat op zijn tempo en met zijn invulling doen. Daarin kun je geen eenduidige lijn trekken.

Eric Corijn: *Nu is het zo dat de bedrijven en instellingen het werkritme bepalen. Eens men zijn arbeidscontract heeft, moet men daarvoor maximaal renderen. De recuperatie-, de zorg- en de vrije tijd vallen daarbuiten en worden 'geprivatiseerd'. Wat jij stelt is: we doen daaraan mee gedurende een tijd, maar nu hebben we meer rechten dan vroeger om daaruit te stappen. Wat ik stel is dat het ritme even hets blijft, en dat mensen die eruit stappen zich definitief op een zijspoor zetten.*

Dirk Geldof: Wanneer vele mensen eruit willen stappen, moet het systeem ook veranderen. Een organisatie moet zich daarop instellen.

Eric Corijn: *Daarin heb je gelijk, maar wat zeg je van het model waarbij je de instellingen en bedrijven – alle permanente structuren – veel trager laat functione-*

ren. Zo zouden de mensen, wanneer ze een trager ritme willen hebben, slechts in één van die structuren meedraaien, maar wanneer ze echt intensief zijn, ze in meerdere structuren zouden mee functioneren. Zo zouden ze effectief ook kunnen aspireren eventjes in hun leven renaissance-mens te zijn en over de arbeidsdeling heen mee te werken tegen een haalbaar ritme. Dit lijkt me een veel aantrekkelijker beeld. In jouw redenering wordt het productivisme en economisme behouden, hoewel men er wel kan uitstappen. Het productivisme en utilitarisme moet in het geheel van de instellingen verminderd worden.

Dirk Geldof: We lijken hetzelfde na te streven. De enige vraag is: wat is de beste en meest comfortabele weg daarheen?

Redactie: Guy Quintelier

a a n k o n d i g i n g

DE VOLKSHOGESCHOOL BRUGGE ORGANISEERT
i.s.m. IMAVO vzw

de cursus "LIEFDE ... TUSSEN HARMONIE EN CONFLICT"

De cursus omvat vier bijeenkomsten:

1. **Waarom** dit thema?

Het harmonie-ideaal veroorzaakt wantoestanden in het menselijk leven. Dit moet zeker blijken in liefdesrelaties, daar de liefde het harmoniefenomeen bij uitstek is.

2. Liefde als **'baarmoederverlangen'**?

Het psychisch willen terugkeren in de moederschoot is de emotionele grond van het harmonie-ideaal. Dit 'baarmoederverlangen' is misschien wel noodzakelijk, maar zeker niet voldoende voor een liefdesrelatie.

Het idealiseren ervan werkt bovendien nefast.

3. De noodzakelijke **afhankelijkheid** in menselijke relaties

Zowel het streven naar afhankelijkheid als onafhankelijkheid doet liefdesrelaties mislukken. Zich engageren betekent het aangaan en aanvaarden van kwetsbaarheid.

4. **Jaloezie** als een wantoestand binnen de liefde?

Of is jaloezie een bewijs van echte liefde?

Lesgever: Guy Quintelier

Data: 16, 23 en 30 mei en 6 juni 2000 vanaf 20u

Plaats: De Volkshogeschool, Bалиestraat 58, 8000 Brugge.

Noodzakelijk: Men moet zich eerst telefonisch inschrijven op het nr. 050/33.01.12